

§ 1. Поняття та ознаки договору дарування

За договором дарування, одна сторона (дарувальник) передає безоплатно другій стороні (обдарованому) майно у власність (ст. 243 ЦК). Отже, договір дарування, як і договори міни та купівлі-продажу, направлений на безповоротне припинення права власності у дарувальника і виникнення права власності (права повного господарського відання чи права оперативного управління) у обдарованої особи. Як і продавець, дарувальник повинен бути власником відчужуваного в такий спосіб майна. Проте, на відміну від зазначених договорів, договір дарування є завжди *безоплатним*, тому дарувальник не має права вимагати від обдарованої особи зустрічних дій майнового характеру.

Оскільки відповідно до ч. 2 ст. 243 ЦК України договір дарування вважається укладеним з моменту передачі майна обдарованому, то він належить до категорії *реальних* угод. Подарувати майно іншим особам є виключним правом власника. Здійснення безоплатного відчуження майна, як правило, зумовлюється особистими інтересами дарувальника у визначенні цілей використання його, відносинами сімейних зв'язків чи дружби, значними заслугами чи вчинками обдарованої особи тощо. Тому визнання договору дарування консенсуальним могло б призводити до ситуацій, за яких особа мала б право вимагати у примусовому порядку дару, що неприпустимо з точки зору моральності.

Водночас з правила про реальність договору дарування можливі й винятки. Так, ще в юридичній літературі радянського періоду допускалася можливість визнання консенсуальним договору дарування жилих будинків. Така думка ґрунтувалася на тому, що за чинним у той період Цивільним кодексом РРФСР договори відчуження жилих будинків, у тому числі і дарування, під страхом недійсності підлягали державній реєстрації і відповідно до ст. 135 цього кодексу право власності на таке майно могло виникнути лише у момент цієї реєстрації¹.

Таким чином, при даруванні жилого будинку право власності у обдарованої особи виникало незалежно від факту передачі їй будинку. Оскільки ЦК України такого імперативного правила щодо виникнення права власності не містив, то відповідно в

Україні не було будь-яких законодавчих підстав для визнання договору дарування жилого будинку консенсуальним договором. Оскільки ринкове законодавство проголошує принцип свободи договору та визначення його умов, якщо це прямо не заборонено законом, то сторони можуть надати чинності договору дарування жилого будинку (квартири) ще до його фактичної передачі дарувальником обдарованій особі. У такому випадку цей договір є консенсуальним. Такий принцип пропонується закріпити у новому ЦК України, у ст. 765 проекту якого записано, що "за договором дарування одна сторона (дарівник) передає або зобов'язується передати у майбутньому іншій стороні (обдарованому) безоплатно майно у власність". При цьому у проекті, на відміну від чинного ЦК України, момент укладення угоди не пов'язаний з моментом передачі майна у власність. За таких умов договір дарування з обов'язком передати майно обдарованому у майбутньому вважатиметься чинним до його фактичної передачі, а відтак матиме ознаки консенсуальної угоди.

Договір дарування є *одностороннім*. З його укладенням у сторін, як правило, не виникають взаємні або односторонні обов'язки. Щодо прав, то їх набуває лише обдарований у вигляді повноважень власника стосовно прийнятого майна. Відповідно до ч. 3 ст. 243 ЦК України дарування громадянами майна державним, кооперативним або іншим громадським організаціям може бути обумовлено використанням цього майна для певної суспільно корисної мети (наприклад, зібрання книг— для наукових досліджень, колекція картин — для публічного показу в музеї, кошти—для придбання сучасного медичного обладнання). Нині, в умовах законодавчого визнання рівноправності усіх форм власності, певне цільове використання дару цілком можливе й тоді, коли обдарованою особою є громадянин.

§ 2. Сторони та зміст договору дарування

Сторонами у договорі дарування можуть бути як громадяни, так і юридичні особи, а в певних випадках — і держава. Укладення договорів дарування громадянами має здійснюватися з додержанням загальних правил цивільного законодавства про їх

дієздатність. Крім того, Ко-декс про шлюб та сім'ю України встановлює додаткові гарантії захисту осіб, які перебувають під опікою або піклуванням. Так, опікун не має права без дозволу органів опіки і піклування укласти угоди, а піклувальник — давати згоду на їх здійснення, якщо вони виходять за межі побутових. Такими угодами, зокрема, є договори, що підлягають нотаріальному посвідченню і спеціальній реєстрації, відмова від належних підопічному майнових прав, поділ майна тощо (ст. 145 Кодексу про шлюб та сім'ю).

Юридичні особи виступають сторонами у договорі дарування в межах своєї спеціальної дієздатності. При цьому законодавство не містить будь-яких обмежень щодо прийняття юридичними особами дару. Водночас безоплатне відчуження майна (у тому числі й за договором дарування) вони мають здійснювати відповідно до вимог їхніх статутів та законо-давчих актів. У період існування командно-адміністративних методів управління економікою права юридичних осіб на безоплатне відчуження майна значно обмежувалися. Найбільшого поширення у цей час набули нагородження працівників за успіхи в роботі цінними подарунками, грошовими преміями, не передбаченими системою оплати праці (ст. 143 Кодексу законів про працю УРСР, 1971 р.).

Нове законодавство, як і те, що діяло раніше, не містить безпосередньої вказівки про право юридичної особи передавати майно за договором дарування. У ньому, як правило, застосовується термін "безоплатна передача майна". Так, відповідно до ст. 10 Закону України Про підприємства в Україні" підприємству надається право, якщо інше не передбачено його статутом, вчиняти будь-які угоди щодо належного йому майна. При цьому безоплатна передача і надання підприємствами матеріальних цінностей громадянам здійснюються з дозволу власника або уповноваженого ним органу, крім випадків, передбачених законодавством України. Отже, юридичні особи також мають право дарувати майно іншим особам відповідно до їх установчих документів та закону.

7 липня 1992 р. до ч. 3 ст. 10 Закону України "Про підприємства в Україні"¹ було внесено зміни щодо порядку відчуження державної власності. Відповідно до цих змін відчуження від держави засобів виробництва, що є державною власністю і закріплені за державним підприємством, здійснюється виключно на конкурентних засадах (через біржі, за конкурсом, на аукціонах) у порядку, визначеному Фондом державного майна України. Фактично це означає, що зазначене майно не може відчужуватися від держави за договором дарування або іншим безоплатним способом.

Крім того, Декретом Кабінету Міністрів України "Про управління майном, що є у загальнодержавній власності" від 26 грудня 1992 р. встановлено заборону на безоплатну

передачу підприємствами, що перебувають у загальнодержавній власності, закріпленого за ними майна іншим підприємствам, організаціям та установам, а також громадянам і водночас припинено дію п. 6 ст. 10 Закону України "Про підприємства в Україні" у частині здійснення такими підприємствами безоплатної передачі майна громадянам².

Предметом договору дарування може бути будь-яке майно, не вилучене з товарообороту і яке може бути у власності особи, якій воно дарується. При даруванні необхідно також дотримуватися спеціальних правил, встановлених для набуття права власності громадянами на окремі види майна (наприклад, вогнепальна зброя).

На відміну від договору купівлі-продажу відчужувач майна (дарувальник) за договором дарування не зобов'язаний додержуватися усіх існуючих вимог до якості відчужуваного об'єкта. Безумовно, етичніше, коли дарувальник повідомить обдарованого про відомі йому недоліки дару, оскільки обдарований мав би можливість утриматися від його прийняття. Дарувальник не зобов'язаний виправляти недоліки прийнятого дару або зазнавати витрат, пов'язаних з виправленням їх, або обмінювати на якісну річ (навіть тоді, коли йому було відомо про існування недоліків дару). Вважаємо, що дарувальник має відповідати за шкоду, заподіяну обдарованому реччю з недоліками, відомими дарувальникові, але не відомими потерпілому. Отже необхідно підтримати положення ст. 768 проекту ЦК України, згідно з якими дарувальник зобов'язаний інформувати про відомі йому недоліки речі або її особливі властивості, які можуть бути небезпечні для життя, здоров'я, майна як самого обдарованого, так і інших осіб.

Належність дарування до односторонніх договорів аж ніяк не позбавляє його ознак двосторонньої угоди, для укладення якої необхідне волевиявлення двох сторін (дарувальника і обдарованої особи). Це означає, що дарування вважається здійсненим (тобто договір укладеним) за наявності волевиявлення обдарованої особи, висловленого у будь-якій формі. Як правило, воно виявляється у відповідній поведінці, зумовленій тією чи іншою подією, обставинами (днем народження, весіллям, ювілеєм тощо). Безпосередня згода особи, якій дарується майно, вимагається за тими угодами, які потребують спеціального оформлення. Якщо дарунок не прийнято, договір дарування не вважається укладеним. При цьому не може бути ніяких правових підстав, щоб змусити особу прийняти дарунок, якщо вона на це не дала згоди раніше.

З укладенням договору дарування фактично припиняється юридичний зв'язок між сторонами. Обдарована особа, безперечно, має право добровільно прийняти на себе обов'язок належного ставлення до дарувальника. Проте такий обов'язок має суто

морально-етичний характер і не породжує відповідних юридичних наслідків. Тому, за чинним законодавством, неухвалена ставлення обдарованої особи до дарувальника, нанесення останньому образ не можуть бути підставою для розірвання договору дарування.

На наш погляд, не може суперечити поняттю і призначенню договору дарування укладення таких угод, за якими б дарувальник зберігав певні права (наприклад, дарування жилого будинку із збереженням за дарувальником права користування певною частиною жилого приміщення, дарування автомашини із збереженням за дарувальником права періодичного користування нею). Бажано, щоб угоди з такими умовами знайшли своє врегулювання у новому цивільному законодавстві. У зв'язку з цим занадто категоричним уявляється положення ст. 765 проекту ЦК України про те, що "договір не є даруванням, якщо обдарований зобов'язується при цьому вчинити на користь дарівника будь-яку дію майнового чи немайнового змісту".

Договір дарування укладається у формі, визначеній загальними правилами цивільного законодавства про форму угод (етапі 43, 44 та 46 ЦК). Це може бути усна або письмова форма. Відповідно до ч. 1 ст. 244 ЦК України договір дарування на суму 500 крб., а при даруванні валютних цінностей — на суму понад 50 крб. має бути нотаріально посвідчений. Нині існування зазначеної норми втратило будь-яку доцільність і практичну значимість. По-перше, не відповідає реаліям сьогодення вимога про нотаріальне посвідчення договору дарування на суму понад 500 крб., оскільки остання є занадто низькою порівняно з цінами на товари. Фактично втратила свою чинність норма про нотаріальне посвідчення зазначених угод з валютними цінностями у зв'язку зі зміною політики валютного регулювання і прийняттям у цій сфері принципово нового законодавства, зокрема Декрету Кабінету Міністрів України "Про систему валютного регулювання і валютного контролю" від 10 лютого 1993 р.

Поки не внесено змін до чинного ЦК України щодо вище-зазначених сум дару можуть виникати спори про відповідність того чи іншого договору дарування вимогам ЦК про форму угод. Нам здається, що такі спори можна вирішувати з урахуванням ст. 3 Закону України "Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України" від 21 листопада 1996 р., якою встановлено, що заощадження громадян, покладені до Ощадного банку СРСР у період до 2 січня 1992 р., відновлюються у співвідношенні 1 крб. заощаджень на 1,05 грн. за станом на 1 жовтня 1996 р.¹.

Вимагають нотаріального посвідчення відповідно до ч. 3 ст. 244 ЦК України (в редакції Закону від 16 грудня 1993 р.) та ст. 227 ЦК України договори дарування нерухомості,

якщо хоч би однією із сторін є громадянин. Такі договори також мають бути зареєстровані у виконавчому комітеті місцевої ради (місцевій державній адміністрації).

З прийняттям Закону України від 16 грудня 1993 р. втра-тили чинність положення ст. 226 про обмеження при відчу-женні жилих будинків, у тому числі і шляхом дарування, та ст. 227 про обов'язкове нотаріальне посвідчення договорів дарування будівельних матеріалів з участю громадян.

Договір дарування громадянином майна державній, коопе-ративній або іншій громадській організації укладається у простій письмовій формі. Таке правило може зберегтися і у проекті ЦК України, за винятком, можливо, дарування неру-хомості юридичним і фізичним особам. Так, ст. 769 проекту ЦК України передбачає нотаріальну форму договору дару-вання нерухомості незалежно від суб'єктного складу обдаро-ваних осіб (фізичних чи юридичних).

Правила цивільного законодавства про форму договорів дарування мають поширюватися і на ті угоди, що укладаються між подружжям, батьками і дітьми та між іншими близькими особами. Проте у юридичній літературі висловлювалися думки про необов'язковість застосування правил цивільного законодавства про форму угод, що укладаються між такими особами, зокрема між подружжям. Обґрунтовувалося це тим, що правила про нотаріальне посвідчення договору дарування на суму понад 500 крб., розраховані на регулювання відносин учасників цивільного обігу, не можна повною мірою застосу-вати до майнових відносин подружжя, зумовлених їхніми особистими взаємовідносинами. З цим не можна погодитися, оскільки, як правило, договори дарування між громадянами зумовлені особистими зв'язками, особливо між подружжям, батьками і дітьми та іншими родичами. Важко припустити, що ця обставина не була відома законодавцеві, який не зробив ніяких винятків для таких осіб з правил про форму угод дарування.

Необов'язковість належного оформлення угод між подруж-жям чи іншими близькими особами позбавляла б суд у бага-тьох випадках можливості встановити реальну наявність між ними договірних відносин. Це б давало можливість подружжю легко уникати відповідальності за особистими боргами або очікуваної конфіскації майна, оскільки дружина-боржник або один з подружжя, який скоїв злочин, завжди міг заявити, що належна йому частка у майні або його особисте майно вже раніше було подароване іншому з подружжя. Насправді таке майно продовжувало б перебувати у їхній спільній власності або роздільній власності дружини-боржника.

Отже, правила цивільного законодавства про форму угод дарування мають застосовуватися незалежно від характеру взаємовідносин їх суб'єктів. Не дає підстав для іншого висновку також аналіз судової практики, зокрема постанови Пленуму Верховного Суду України "Про судову практику в справах про визнання угод недійсними" від 28 квітня 1978 р. (із змінами, внесеними постановою Пленуму від 25 грудня 1992р.)¹.

При укладенні договорів дарування необхідно дотримуватися спеціальних правил, встановлених для відчуження частки у спільному майні, об'єктів, використовуваних у підприємницькій діяльності тощо. Так, для укладення угод про відчуження спільного майна подружжя, що потребують обов'язкового нотаріального посвідчення, має бути письмова згода другого з подружжя.

Варто зазначити, що поняття "безоплатна передача майна" значно ширше за поняття "передача майна за договором дарування". Близькими за своїм змістом до дарування є відносини, що випливають з передавання майна у формі благодійництва, пожертв, нагородження преміями або цінними подарунками за певні заслуги чи у зв'язку з ювілеєм. Своєрідними формами дарування можна вважати внесення коштів батьками у кредитні установи на ім'я дітей, відмову одного з подружжя від частки у спільному майні на користь другого з них, відмову спадкоємця від спадщини на користь будь-кого з інших спадкоємців, держави або окремих юридичних осіб (ст. 553 ЦК), а також нагородження державними та міжнародними преміями за заслуги громадян та організацій перед державою, народами світу.

Не можуть вважатися даруванням виплати премій працівникам у порядку існуючої системи оплати праці, виплати в порядку соціального захисту населення, приватизація громадянами державного майна на підставі приватизаційних сертифікатів тощо.

У будь-якому суспільстві є прошарки населення з невеликими доходами, а також окремі громадяни, соціально не захищені з різних суб'єктивних і об'єктивних причин. Особливо скрутним стає матеріальне становище значної частини населення у перехідні періоди реформування економіки, що відбувається нині і в Україні. За цих умов певну матеріальну допомогу найбільш вразливим верствам населення, хворим та інвалідам можуть надати організовані форми благодійництва. Розвиткові системи благодійництва має сприяти Закон України "Про благодійництво та благодійні організації" від 16 вересня 1997 р.¹, за яким благодійництвом визнається добровільна безкорислива жертва фізичних та юридичних осіб у поданні набувачам матеріальної, фінансової,

організаційної та іншої благодійної допомоги, специфічними формами якої є

меце

-натство

і

спонсорство

.
Цей закон визначив організаційно-правові засади благодійництва та діяльності благодійних організацій.